

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.015 + 342.37 + 342.38

Литвин В. С., Романюк А. С.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І ТЕОРЕТИЧНА ДИСТИНКЦІЯ ПОНЯТЬ «ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ» ТА «СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ» У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У дослідженні концептуалізованою і теоретико-методологічно розмежовано використовувани політичною наукою поняття «форма державного правління» і «система державного правління». Це має сприяти більш успішному конструюванню цілісного та комплексного наукового знання про міжінституційні відносини в тій чи іншій країні або в порівняльному контексті. Аргументовано, що «форма державного правління» відображає тільки зовнішній, формально-юридичний аспект держави (політичної системи), який пов'язаний із процесом передачі верховної влади – через успадкування або вибори. Натомість, «система державного правління» характеризує не тільки формально-юридичний, але й інституційно-політичний (фактичний) аспект держави (політичної системи) як складної конструкції взаємовідносин між главою держави, законодавчою, виконавчою і судовою владою. Вмотивовано, що форма державного правління характеризує спосіб отримання влади винятково по вертикалі, а система державного правління окреслює спосіб отримання, організації, здійснення та відповідальності за владу як по вертикалі, так і по горизонталі.

Ключові слова: форма державного правління, система державного правління, політична наука, дихотомічний, трихотомічний і чотирихотомічний підхід.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної політологічної (і правової) літератури, яка присвячена проблематиці міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – виконавча влада (уряд) – законодавча влада (легіслатура)», свідчить, що вчені нерідко стикаються з дилемою доцільності вибору, використання й операціоналізації різних рамкових понять і категорій, у межах яких вони намагаються досліджувати та детермінувати окреслену вище тематику. Такими поняттями та категоріями, як свідчить зарубіжна і вітчизняна політична наука, є «політичний режим» (особливо у франкомовній політичній науці, із фр. régime politique), «форма державного правління» (зокрема в україно- і російськомовній політичній науці тощо) і «система державного правління» (особливо в англійській політичній науці, з англ. system of government). Відповідно, науковці доволі часто стикаються з низкою концептуальних та теоретико-методологічних непорозумінь, вирішення яких засадниче й обов'язкове для успішного конструювання цілісного і комплексного наукового знання про міжінституційні відносини в тій чи іншій державі.

З огляду на це, зрозуміло, що актуальність і мета запропонованої наукової розвідки пояснена потребою чіткого розмежування та теоретико-методологічної дистинкції між окресленими вище поняттями і категоріями, а насамперед «формою державного правління» та «системою державного правління», в ракурсі дослідження міжінституційних відносин у сучасних політиях. Вважаємо, що обґрунтування поняття «політичний режим» відповідно до особливостей термінології української політичної (і юридичної) науки, й у контексті його застосування до міжінституційних відносин не є необхідним або і взагалі зайвим, оскільки цим поняттям, на відміну від французької наукової традиції, описують не атрибути міжінституційних відносин, зокрема процеси набуття, поділу і відповідальності за владні повноваження між гілками/інститутами влади, а спосіб здійснення влади (демократичний або недемократичний тощо), який відносно міжінституційних відносин є суплементарним. Відповідно, така постановка питання генерує перед вітчизняною політичною наукою потребу усесторонньої теоретичної дистинкції передусім між термінами/поняттями «форма державного правління» та «система державного правління». Важливість та актуальність виявленої потреби в тому, що окресленою проблематикою вкрай зрідка займаються теоретики політичної науки – причому як вітчизняні, так і зарубіжні. Натомість, дослідники дуже часто і навіть на свій власний манер апелюють до використання того

чи іншого терміна в тих або інших дослідницьких рамках. Окрім того, як зазначено вище, суттєво різною (але із превалюванням якогось конкретного поняття) є частота застосування різних термінів, які позначають міжінституційні відносини у трикутнику «глава держави – виконавча влада (уряд) – законодавча влада (легіслатура)», у різних національних школах політичної і юридичної науки. Це, до прикладу, відслідковуємо у доробках таких вчених, як Й. Благож [5], С. Делі [42], М. Дюверже [43], Р. Елгі [44–46] (європейська школа переважно політичної науки), А. Автономов [1], Г. Андрєєв [2], К. Арановський [3], М. Баглай та В. Туманов [4], Е. Григоніс [11], О. Зазнаєв [13], Ю. Лейбо [18], А. Козлов [14], С. Комаров [15], М. Марченко [24], А. Мішин [25], С. Паречина [27], А. Поляков [28], М. Сахаров [31], Б. Страшун [16], В. Чіркін [36; 37], М. Чудаков [38] (російська школа переважно юридичної науки), С. Бостан [6; 7], О. Волошук [8], А. Георгіца [9], В. Литвин [19–23], І. Осадчук [26], П. Рабінович [30], С. Серьогіна [32], О. Скакун [33], В. Шаповал [39–41] (українські школи юридичної та політичної наук) тощо. Відповідно, гострою постає проблема уточнення чи навіть звуження/опредмечування концептуалізації та теоретико-методологічної дистинкції понять і категорій «форма державного правління» та «система державного правління». Це зумовлено тим, що два поняття є часто вживаними в українській політичній науці, але значною мірою суперечать усталеному в юриспруденції терміну «форма державного правління», яким дуже часто беззастережно користуються вчені-політологи. Окрім того, надзвичайно відчутним є вплив західної (європейської й американської) політичної науки, в якій щодо дистинкції понять «форма державного правління» (із англ. form of government) та «система державного правління» (із англ. system of government) вже давно зроблено висновок, на основі якого до таких конфігурацій міжінституційних відносин, як «президенталізм», «напівпрезиденталізм» та «парламентаризм» тощо, усталено застосовують приставку конституційна або політична «система державного правління». У західній політичній науці поширені такі словосполучення, як президентська, напівпрезидентська та парламентська системи правління, які значною мірою вороже сприймаються у вітчизняній політичній і особливо юридичній науці. Це, щонайменше, породжує гостру політологічну потребу розмежування знань про форму і систему державного правління та вимогу їхньої уніфікації/симпліфікації в ракурсі дослідження різних конфігурацій міжінституційних відносин. Забезпечення цієї потреби і вирішення окресленої нею проблеми має бути послідовним та передусім окреслюватись політологічною, правовою оцінками категорії «форма державного правління», а після цього – її зіставленням з категорією «система державного правління».

У цьому контексті примітно, що в політичній науці і юриспруденції (особливо в українській і російській тощо) зазвичай існує згода з приводу розуміння терміна «форма державного правління» (натомість, цей термін значно рідше застосовують у західній політичній науці та юриспруденції). Так, традиційно під формою державного правління розуміють, по-перше (головним чином), порядок формування вищих органів влади і, по-друге (суплементарно), взаємовідносини між ними. Водночас, як вказують О. Зазнаєв [13] і С. Серьогіна [32, с. 22], варто виділяти вузьке та широке трактування форми державного правління. Вузьке трактування зводиться до визнання того факту, що характер форми державного правління залежить від організації вищої державної влади, а точніше від визначення правового статусу такого вищого органу державної влади, як глава держави [10, с. 130]. Натомість, широке трактування означене, як каже Й. Благож [5, с. 194], відносинами між державою і населенням, вищими державними органами й центрами економічної/політичної влади й політичним середовищем, в якому втілюються ці відносини. Схожим чином В. Кравченко зауважує, що форма державного правління – певний спосіб організації верховної влади в державі, що характеризується структурою, порядком формування і компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні [17, с. 82]. Така концептуалізація «форми державного правління» може бути доповнена із огляду на методологічне зауваження С. Бостана [6, с. 23], згідно якого дефініції аналізованої категорії можуть бути простими та складними.

Прості дефініції невеликі за своїм обсягом, а їхній аналітичний зміст вказує винятково на найсуттєвіші/детермінантні ознаки досліджуваного поняття, зокрема на таку його властивість як спосіб організації вищої державної влади [15, с. 69; 30, с. 54–55; 39, с. 80]. Зі цього

приводу М. Чудаков пише, що під формою державного правління найчастіше розуміють тип головування в державі чи відповідь на питання «Хто править?» [38, с. 216, 282–283]. Натомість, складні (або комплексні) дефініції варіативніші і змістовніші. За обсягом охоплених ознак їх можна поділити на три групи. Вихідною для першої групи є дефініції форми державного правління О. Скакун [33, с. 73, 109], М. Марченка [24, с. 180], М. Баглая [4, с. 488] та А. Полякова [28, с. 555] як порядку утворення й організації вищих органів влади у державі. Для другої групи дефініцій характерне доповнення зв'язком органів державної влади не лише між собою, а й з населенням. У такому зрізі термін «форма державного правління», як зауважують Н. Марченко [29, с. 183], М. Рассолова, В. Лучіна і Б. Ебзеєва [35, с. 80], а також Н. Матузова та А. Малько [34], описує порядок утворення й організації вищих органів державної влади, їх взаємовідносини між собою і з населенням. Врешті, третя група дефініцій становить своєрідний конгломерат підходів, описуваний індивідуальним змістом. Так, А. Мішин визначає форму державного правління як найбільш зовнішнє вираження змісту держави, зумовлене структурою та правовим становищем вищих органів влади [25, с. 79]. Схожим чином, К. Арановський вважає форму державного правління правовою характеристикою держави, яка визначає умови утворення та структуру вищих інститутів влади, а також розподіл повноважень між ними [3, с. 154–155]. Дещо іншої позиції дотримується В. Чіркін, на думку якого, вузьке/просте визначення форми державного правління не розкриває усіх істотних сторін форми держави (а тому і має бути доповненим чи модифікованим – авт.), а натомість широке/складне визначення форми державного правління виходить за межі форми держави [36, с. 258]. Всупереч усталеній політико-правовій позиції, науковець трактує форму державного правління як спосіб управління державою, що включає структуру й взаємовідносини органів законодавчої і виконавчої влади держави або ж інших основних органів держави у тих країнах, де немає розподілу на законодавчу, виконавчу і судову владу, а також форми їх прямих і зворотних зв'язків з населенням [36, с. 259; 37, с. 139]. Подібним чином Б. Страшун кваліфікує форму державного правління як систему формування та взаємовідносин глави держави, вищих органів законодавчої й виконавчої влади [16, с. 303], А. Георгіца – як спосіб організації і функціонування вищих органів влади, що зумовлюється становищем глави держави, а також його відносинами із законодавчою владою [9, с. 199], В. Шаповал – як відображений у конституції спосіб організації державної влади, що засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між вищими органами держави [40, с. 69], чи як спосіб організації державної влади, що засвідчує взаємозв'язки між вищими органами держави, передусім між органами законодавчої та виконавчої влади, а також особливості статусу глави держави [41], Е. Григоніс – як організацію вищої державної влади в країні та способи її здійснення, залежні від політичного режиму [11, с. 51, 60], С. Бостан – як інституціонально-функціональну систему державної влади, зміст якої визначається певним порядком формування, принципами організації та взаємодії її суб'єктів – вищих органів державної влади [6; 7, с. 234], С. Серьогіна – як порядок організації державної влади, що включає систему, спосіб формування, компетенцію та порядок взаємовідносин усіх складових державного механізму [32, с. 23, 26], Г. Андрєєв – як методи здійснення державної влади та розподілу політичних центрів влади [2, с. 323], Ю. Лейбо – як організацію верховної державної влади, правовий статус вищих органів держави (насамперед її глави), принципи взаємовідносин між ними та участь громадян в обранні цих органів [18, с. 116]. Схожих/суміжних поглядів дотримуються й інші вчені, зокрема Р. Єнгибарян і Е. Тадевосян [12, с. 220], А. Козлов [14, с. 247] тощо.

Проте навіть запропоновані вище визначення форми державного правління не є узагальнюючим і не повною мірою дотримують вимог порівняльного політологічного аналізу, адже вони значною мірою сконструйовані як серединні позиції з-поміж вузькими/простими та широкими/складними дефініціями форми державного правління, а тому не є універсальними. Визначення форми державного правління є, зазвичай, білатеральними, адже вони, з однієї сторони, є способом вираження історично зумовленого змісту держави, а з іншої – сукупністю винятково юридичних норм і державно-правовим інститутом, який регулює ту сферу відносин, яка пов'язана з інституціональним оформленням системи вищої влади. Як наслідок, юриспруденційні (правові) визначення форми державного правління не завжди влаштовують

вимоги політичного аналізу і реального політико-інституційного процесу. Річ у тому, що механізми формування і взаємозв'язку вищих органів державної влади не завжди на підставі їхнього конституційного/формального окреслення влаштовують параметри їхнього політичного/фактичного відображення. Це зумовлено тим, що політика є значно ширшою та варіативнішою категорією/сутністю, ніж право. Тож політика та політична наука повинні оперувати дещо ширшим й систематизованішим явищем і поняттям форми державного правління або видозмінювати й доповнювати його (приміром, внаслідок апелювання до терміна «система державного правління», про що йтиметься нижче). Правники інколи погоджуються з таким станом речей бо деякі з них виокремлюють дві конструкції або сутності форми державного правління – теоретично-юридичну й політичну – і зазначають, що вони в ідеальному стані повинні збігатись. Однак специфіка сучасної політико-правової ситуації така, що у переважній більшості країн світу цього не відбувається. Як наслідок, не відбувається й споріднення теоретично-юридичної та політичної конструкцій чи сутностей форми державного правління. Це відтак є підставою нераціональності юридичної дихотомії форми державного правління або підставою для аналізу особливостей механізмів формування і взаємозв'язку вищих органів державної влади як на основі їхнього конституційного/формального окреслення, так і з огляду на параметри їхнього політичного/фактичного відображення. Така синтетична єдність формально-правового й інституційно/фактично-політичного у політичній науці (особливо західній) є ключовою передумовою і причиною виокремлення поряд із терміном «форма державного правління» категорії «система державного правління».

Сумарно це означає, що сучасна політична наука має доповнювати досвід обґрунтування поняття «форма державного правління», напрацьований здебільшого вітчизняними і російськими, й меншою мірою західними правниками, доробками західних теоретиків політичної науки (зокрема представників європейських та американської шкіл порівняльної політології), в яких здебільшого говорять про систему (конституційну і/чи політичну) державного правління. Як свідчить теоретичний і емпіричний аналіз, такі уточнення і дистинкції позиціонується як актуальні, бо форма державного правління піддається оцінці, більшою мірою, через апелювання до конституційних передумов та способу формування/обрання, заміщення або ж походження інституту глави держави (президента або монарха, причому незалежно від сили його повноважень) та, меншою мірою й суплементарно, конституційних атрибутів міжінституційних відносин із приводу отримання та здійснення влади [19; 23]. Натомість, система державного правління детермінується здебільш на основі формальних (конституційних чи інституційних) та/або фактичних (політичних чи поведінкових) передумов міжінституційних відносин з приводу отримання/здійснення державної влади, а меншою мірою – способом формування/обрання, заміщення чи походження інституту глави держави (теж незалежно від сили повноважень глави держави) [22]. Це аргументує, що на означення форми державного правління превалюючи впливає походження інституту глави держави, а на означення системи державного правління – міжінституційні відносини в трикутнику «глава держави – виконавча влада (уряд) – законодавча влада (легіслатура)». Відповідно, оскільки глава держави буває виборним та спадковим, то серед форм державного правління виокремлюють республіки та монархії, а також їхні комбінації і різновиди. У свою чергу, поміж конституційних і політичних систем державного правління виділяють президентські (президенталізм), напівпрезидентські (напівпрезиденталізм), парламентські (парламентаризм) й інколи напівпарламентські (напівпарламентаризм), які, очевидно, унаслідують або відрізняються від республіканської та монархічної форм державного правління [21]. З іншої сторони, дистинкція форм та систем державного правління зрозуміла з огляду на те, що президентські (президенталізм) і напівпрезидентські (напівпрезиденталізм) системи державного правління становлять зразки республіканської форми державного правління, а парламентські (парламентаризм) та напівпарламентські (напівпарламентаризм) системи державного правління – різновиди республіканської і монархічної форм державного правління. Парламентські системи правління (парламентаризм), до прикладу, поєднує такий інституційно-процесуальний атрибут, як парламентський спосіб формування уряду й відповідальність уряду перед легіслатурою, внаслідок чого парламентська монархія та парламентська республіка перебувають в одній типологічній групі парламентської системи правління (парламентаризму). Крім того, запропонована концептуалізація

систем державного правління дозволяє подолати «пасти» типологізаційних схем форм державного правління (передусім «стрибок по східцях абстракції»), які у вітчизняній й інших школах політичної і юридичної наук породжуються через ігнорування дослідниками логічних правил і процедур.

Це генералізовано вкладається в логіку, за якою сьогодні у політичній науці виділяють два великі та третій маленький теоретико-методологічні підходи стосовно розуміння конституційних чи політичних систем державного правління – дихотомічний, трихотомічний і чотирихотомічний. Причому, у дихотомічному підході до уваги взято розгляд таких двох систем республіканської та монархічної форм державного правління як президентська (чи президенталізм) і парламентська (чи парламентаризм). Натомість, у трихотомічному підході науковий аналіз доповнюють такою системою (лише республіканської форми) правління як напівпрезидентська (напівпрезиденталізм). Така теоретична концептуалізація, дистинкція і структуризація форм і систем державного правління знаходить наукове відображення у доробках С. Делі [42, р. 96], М. Дюверже [43], Р. Елгі [44–46] тощо. Будучи логічною моделлю (майже повністю послідовних «сходинок абстракції» – авт.), найвідомішою та апробованою методикою визначення конституційних та політичних систем державного правління, наприклад, у межах республіканської форми державного правління є ідея Р. Елгі, який, згідно накладених нами в результаті здійсненої дистинкції понять форми й системи державного правління, визначає: а) президенталізм (президентську систему правління) – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента та інституту кабінету/адміністрації президента (навіть можливо прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), та це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління); б) парламентаризм (парламентську систему правління) – як конституційну (і політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр та урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (разом із цим, члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними і перед президентом й легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління); в) напівпрезиденталізм (напівпрезидентську систему правління) – як конституційну (чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інституту прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр і урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом/президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління). Нарешті, чотирихотомічний підхід, запропонований здебільше О. Зазнаєвим [13], доповнюється, крім окреслених у трихотомічному підході систем правління, напівпарламентаризмом (напівпарламентською системою правління) – як такою конституційною (і політичною) системою республіканської форми державного правління (спрощено системою державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр та урядовий кабінет колективно не відповідальні перед легіслатурою (хоча члени кабінету і можуть бути індивідуально відповідальними перед главою держави і/чи легіслатурою).

На основі врахування дихотомічного, трихотомічного й чотирихотомічного підходів щодо типологізації та розуміння конституційних або політичних систем державного правління цілком очевидно, що запропонована Р. Елгі і доповнена О. Зазнаєвим логіка виділення трьох чи чотирьох різновидів конституційних (політичних) систем республіканської форми державного правління – президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму (а також напівпарламентаризму) – є допоміжною у зрізі теоретико-методологічної дистинкції форм та систем державного правління у порівняльній політології (хоч насправді напівпарламентська система державного правління сьогодні

майже неапробована та застосовується винятково, причому доволі умовно, у Швейцарії). Річ у тім, що згідно запропонованої логіки, форму державного правління визначає спосіб формування/обрання, заміщення або походження інституту глави держави, а систему державного правління – спосіб формування/обрання, заміщення або походження інституту глави держави та суб'єкт колективної відповідальності урядового кабінету, які сумарно вписуються в ідею детермінування систем державного правління на основі формальних (конституційних, інституційних) та/або фактичних (політичних, поведінкових) передумов міжінституційних відносин з приводу отримання і здійснення державної влади [20].

За такою логікою, усталені в українській політичній і значно меншою мірою юридичній науці поняття «президентської», «парламентської» та «напівпрезидентської» (значно менше – «напівпарламентської») форми правління мають бути радше й більш внутрішньо (категоріально) окреслені, як поняття «президентської», «парламентської» і «напівпрезидентської» (а також менше «напівпарламентської») систем правління. За аналогією, «парламентська монархія» має відповідати «парламентській системі правління». Відмінність стосується тільки того, які форми державного правління репрезентують ті чи інші системи державного правління. Така постановка питання є більш інституційно та політично витребуваною, оскільки свідчить про формальні (конституційні, інституційні) та/або фактичні (політичні, поведінкові) передумови міжінституційних відносин з приводу отримання і здійснення державної влади, а тому більшою мірою термінологічно наближує не «форми», а «системи» державного правління до суті та наповнення засадничої для політичної науки категорії «політичної системи». Крім того, обґрунтування та виокремлення сутності й типів систем державного правління не суперечить формалізованій логіці таксономії держав за їх формою державного правління на монархії та республіки, монархій, відповідно, на абсолютні, дуалістичні та парламентській, а республік – на президентські, парламентські та змішані, хоч і виявляє, що така таксономія держав за усталеними формами державного правління є проблемною, а інколи і не зовсім доцільною. Якщо проаналізувати фактичні/політичні (а не формальні чи конституційні) владні повноваження державних інститутів, виявиться, що різниця між конституційними/парламентськими монархіями, в яких короновані особи «царюють, але не правлять», та парламентськими республіками полягає лише в тому, що в одному випадку посада глави держави успадковується, а в іншому – ні. Хоча насправді ці, згідно формально-юридичного припису, форми державного правління є у різних родових групах, однак сутнісно та змістовно відповідають одній системі державного правління.

З цього приводу апелюємо до ідей М. Сахарова [31, с. 3, 13, 14] й І. Осадчука [26], які вказують, що про систему, а не форму державного правління в контексті різних міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – виконавча влада (уряд) – законодавча влада (легіслатура)» доцільно говорити з огляду на те, що таке позначення міжінституційних відносин у межах конкретної форми державного правління більшою мірою відповідає семантичній і термінологічній суті саме системи державного правління. Крім того, як вказує С. Паречіна [27], змішування понять «форма державного правління» та «система державного правління» створює дефекти розуміння досліджуваних явищ і підміняє їх суть. Річ у тім, каже дослідниця, що форма державного правління – основа формування вищої державної влади в тій або іншій політичній системі, внаслідок чого очевидно, що вона буває виборною чи спадковою. Натомість, система державного правління (або ж спрощено – «система влади») прямо визначає певний тип співвідношення прерогатив поміж інститутом глави держави (президентом чи монархом) і виконавчими й законодавчими органами державної влади. Доповнюючи дистинкцію форми та системи державного правління, апелюємо до зауваження О. Зазнаєва, згідно якого поняття «форма державного правління» відображає лише зовнішній, формально-юридичний аспект держави (чи політичної системи), що пов'язаний із процесом передачі верховної влади – через успадкування або вибори (населенням, парламентом, спеціальним органом тощо) [13]. Відповідно, під формою державного правління традиційно розуміють спосіб отримання й організації вищої державної влади (виборної у республіці та спадкової у монархії) в тій чи іншій політичній системі. Натомість, поняття «система державного правління» характеризує не тільки формально-юридичний, а і фактичний аспект держави/політичної системи як складної конструкції взаємовідносин

між главою держави, законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Форма державного правління характеризує спосіб отримання влади винятково по вертикалі, а система державного правління окреслює спосіб отримання, організації, здійснення, відповідальності за владу як по вертикалі, так і по горизонталі, зокрема й між вищими політичними інститутами й вищими органами державної влади, враховуючи вплив формальних та неформальних повноважень кожного із них та детермінуючих їх структур (партій, партійних систем, груп тиску тощо).

Підсумовуючи розмежування понять «форма державного правління» і «система державного правління», наполягаємо на тому, що перша з них відображає лише або здебільше конституційно-правову сторону держави та її політичної системи, а натомість друга з них детермінує конституційно-правову й інституційно-політичну сторону держави і її політичної системи. Відповідно, під прицілом дослідження інституційно-процесуальних й політичних атрибутів та різновидів президенталізму, напівпрезиденталізму чи парламентаризму (а також напівпарламентаризму) варто послуговуватись категорією системи державного правління. Це принципово хоча би тому, що система державного правління термінологічно не відповідає категорії форми державного правління ні у її вузькій, ні у широкій інтерпретації. Накладаючи отримані висновки на різні політологічні (і значною мірою політологічно-правові дослідження), цілком очевидно, що аналітики «форм державного правління» насправді займаються проблематикою «систем державного правління». Іншими словами, сьогодні категорії «форма» та «система державного правління» значною мірою, але часто хибно синонімізуються, бо в тому чи іншому ракурсі науковці все ж, намагаючись описати через форму державного правління те, що насправді належить до охоплення системи державного правління, дуже часто семантично «перемішують» термінологію. Хоч це не означає, як продемонстровано вище, що категорії «форма державного правління» і «система державного правління» термінологічно рівнозначні. Водночас, доопрацювання і дискусії потребує кореляція категорій «форма державного правління» та «система державного правління» у контексті окреслення міжінституційних відносин в трикутнику «глава держави – виконавча влада (уряд) – законодавча влада (легіслатура)» у кейсі різних типів монархій. Це може створити передумови консолідованого/системного «поміщення» («трансплантації») усіх наявних/теоретично узгоджених форм державного правління в сталі та релевантні системи державного правління.

Використана література:

1. Автономов А. Правовая онтология политики : к построению системы категорий [Текст] / А. С. Автономов. – М. : Инфограф, 1999. – 384 с.
2. Андреев Г. Конституционное право зарубежных стран [Текст] : учебник / Г. Н. Андреев. – М. : Эксмо, 2005. – 320 с.
3. Арановский К. Государственное право зарубежных стран [Текст] : учебник для вузов / К. Ф. Арановский. – М. : Форум-Инфра-М, 1998. – 488 с.
4. Баглай М. Малая энциклопедия конституционного права [Текст] / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – 519 с.
5. Благож Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах [Текст] / Й. Благож ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юридическая литература, 1985. – 219 с.
6. Бостан С. Поняття форми державного правління та її історичні типи [Текст] / С. Бостан // *Влада. Людина. Закон.* – 2011. – № 1. – С. 22–36.
7. Бостан С. «Форма державного правління» та «форма державного управління» : співвідношення понять [Текст] / С. Бостан // *Публічне право.* – 2011. – № 3. – С. 231–238.
8. Волощук О. Форма правління : поняття та сутність [Текст] / О. Т. Волощук // *Науковий вісник Чернівецького університету : Правознавство.* – 2011. – Вип. 559. – С. 33–38.
9. Георгіца А. Конституційне право зарубіжних країн [Текст] : підручник / А. З. Георгіца. – Тернопіль : Астон, 2003. – 483 с.
10. Государственное право буржуазных и развивающихся стран [Текст] : учебник / Г. В. Барабашев, А. А. Мишин. – М. : Юрид. лит., 1989. – 384 с.

11. Григонис Э. Теория государства и права [Текст] : курс лекций / Э. П. Григонис. – СПб. : Питер, 2002. – 320 с.
12. Енгибарян Р. Конституционное право [Текст] : учебник / Р. В. Енгибарян, Э. В. Тадевосян. – М. : Юристъ, 2000. – 492 с.
13. Зазнаев О. Дихотомия versus трихотомия : проблема типологии систем правления в политологии [Текст] / О. И. Зазнаев // Проблемы политической науки / М. Х. Фаруқшин. – Казань : Центр инновационных технологий, 2005. – С. 3–29.
14. Козлов А. Формы правления и политические режимы [Текст] / А. Е. Козлов // Конституционное право : Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Новый Юрист, 1998.
15. Комаров С. Общая теория государства и права [Текст] : учебник : 7–е изд. / С. А. Комаров. – СПб. : Питер, 2004. – 510 с.
16. Конституционное (государственное) право зарубежных стран [Текст] : учебник в 4–х т. – Т. 1–2 / Отв. ред. Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1996. – 778 с.
17. Кравченко В. Конституційне право України [Текст] : навчальний посібник : Вид. 4–те / В. В. Кравченко. — К. : Атіка, 2006. – 568 с.
18. Лейбо Ю. Формы государства в зарубежных странах [Текст] / Ю. И. Лейбо // Конституционное право зарубежных стран : учебник для вузов / Под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : Норма-Инфра-М, 2004. – 832 с.
19. Литвин В. До проблеми розрізнення напівпрезиденталізму та парламентаризму : напівпрезидентські системи з номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії) [Текст] / В. С. Литвин // *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Białoblockiego i Anatoliya Romanyuka.* – Kutno, 2013. – S. 149–171.
20. Литвин В. Напівпрезидентська система правління : конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду [Текст] / В. С. Литвин // *Всеукраїнська науково-практична конференція : Конституція України: політико-правові виклики і перспективи.* – 26 червня 2014 р. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – С. 38–63.
21. Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління : типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні [Текст] / В. С. Литвин // *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie.* – 2014. – Nr. 2. – S. 156–181.
22. Литвин В. Республіканізм із посадою суперпрезидента : до з'ясування суті суперпрезиденталізму та диференціації президентських і напівпрезидентських систем правління з суперпрезидентами [Текст] / В. С. Литвин // *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie.* – 2014. – Nr. 1. – S. 159–188.
23. Литвин В. Теоретико-методологічні «хвилі» дослідження республіканських систем державного правління : від В. Баджехота до Р. Елгі [Текст] / В. С. Литвин // *Вісник Львівського університету : «Серія філософсько-політологічні студії».* – 2013. – № 3. – С. 145–155.
24. Марченко М. Проблемы теории государства и права [Текст] : учебник / М. Марченко. – М. : Проспект, 2001. – 399 с.
25. Мишин А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран [Текст] : учебник / А. А. Мишин. – М. : Белые альвы, 1996. – 400 с.
26. Осадчук І. До питання розмежування понять «форма державного правління» та «система державного правління» [Текст] / І. Ю. Осадчук // *Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / Відп. за випуск Л. Рижак.* – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 175–176.
27. Паречина С. Институт президентства : история и современность [Текст] / С. Паречина ; под общ. ред. Е. В. Матусевича. – Мн. : ИСПИ, 2003. – 163 с.
28. Поляков А. Общая теория права : Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода [Текст] : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. Дом «Санкт-Петербургского государственного университета», 2004. – 863 с.

29. Проблемы теории права и государства [Текст] : учебное пособие / Под ред. М. Марченко. – М. : Юристъ, 2002. – 656 с.
30. Рабінович П. Основи загальної теорії права і держави [Текст] : навч. посібник : Вид. 5-е. / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
31. Сахаров Н. Институт президентства в современном мире [Текст] / Н. Сахаров. – М. : Юрид. лит., 1994. – 176 с.
32. Сergyogina С. Форма правління як базова категорія державного будівництва [Текст] / С. Г. Сergyogina // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2003. – Вип. 6. – С. 16–26.
33. Скакун О. Теорія держави і права [Текст] : підручник : 2-е вид. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2005. – 656 с.
34. Теория государства и права [Текст] : курс лекций : 2-е изд. перераб. и доп. / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
35. Теория государства и права [Текст] : учебник для вузов / Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева, – М. : Юнити-Дана, Закон и право, 2001. – 640 с.
36. Чиркин В. Конституционные институты формы государства [Текст] / В. Е. Чиркин // Сравнительное конституционное право : уч. Пособие / Отв. ред. В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2002.
37. Чиркин В. Конституционное право зарубежных стран [Текст] : учебник / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1997. – 568 с.
38. Чудаков М. Конституционное (государственное) право зарубежных стран [Текст] / М. Ф. Чудаков. – Мн. : Харвест, 1998. – 784 с.
39. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн [Текст] : підручник : 4-е вид. стереотип. / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, Вища школа, 2001. – 264 с.
40. Шаповал В. Форма держави в конституційному праві [Текст] / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного суду України. – 2003. – № 3. – С. 65–80.
41. Шаповал В. Форма державного правління [Текст] / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 295.
42. Daly S. The Ladder of Abstraction : A framework for the Systematic Classification of Democratic Regime Types [Text] / Siobhan Daly // Politics. – 2003. – Vol. 23. – No. 2. – P. 96–108.
43. Duverger M. A New Political System Model : Semi-Presidential Government [Text] / Maurice Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – No. 2. – P. 165–187.
44. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe [Text] / Robert Elgie. – Oxford University Press, 1999. – 320 p.
45. Elgie R. The Classification of Democratic Regime Type : Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions [Text] / Robert Elgie // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 33. – No. 2. – P. 219–238.
46. Elgie R. Variations on a Theme : A Fresh Look at Semi-Presidentialism [Text] / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.

Литвин В. С., Романюк А. С. Концептуалізація і теоретическа дисти́нкція понятій «форма державного правління» і «система державного правління» в політичеській науці

В досліданні концептуалізовано і теоретико-методологічеські разграничено іпользуемі політичеської наукою поняття «форма державного правління» і «система державного правління». Это должно способствовать более успешному конструированию комплексного научного знания о межинституциональных отношениях в той или иной стране, а также в сравнительном контексте. Аргументировано, что «форма державного правління» отражает только внешний, формально-юридический аспект державства (політичеської системи), который связан с процессом передачи верховной власти – через наследование или выборы. В свою очередь, «система державного правління» характеризует

не только формально-юридический, но и фактический (институционально-политический) аспект государства как сложной конструкции взаимоотношений между главой государства, законодательной, исполнительной и судебной властью. Мотивировано, что форма государственного правления характеризует способ получения власти исключительно по вертикали, а система государственного правления определяет способ получения, организации, осуществления и ответственности за власть как по вертикали, так и по горизонтали.

Ключевые слова: форма государственного правления, система государственного правления, политическая наука, дихотомический, трихотомический и четырехотомический подход.

Lytvyn V., Romaniuk A. Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms «Form of Government» and «System of Government» in Political Science

The study conceptualized, theoretical and methodologically delineated the used in Political Science terms of "form of government" and "system of government". This should contribute to a successful designing of a holistic and integrated scientific knowledge of interinstitutional relations in a country or in a comparative context. The authors argued that the "form of government" reflects only external, formal and legal aspect of a state (political system), which is associated with the process of transfer of sovereign powers – through inheritance or election. Instead, the "system of government" describes not only the formal and legal but also political and institutional (actual) aspect of a state (political system) as the complex design of relations between a head of state, legislative, executive and judiciary branches of power. The researchers found that the form of government describes the method to receive the power only vertically, and the system of government outlines the method of organization, implementation and accountability for power both vertically and horizontally.

Keywords: form of government, system of government, Political Science, dichotomous, trichotomous and fourchotomous approach.

УДК: 323.173:327.2

Горло Н. В.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ІРЕДЕНТИЗМУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються дослідницькі підходи до тлумачення сутності іредентизму. Показано, що з огляду на багатоаспектність явища і різноманітність його конкретно-історичних форм спостерігається понятійний плюралізм. В основу багатьох визначень покладено критерії статусу учасників об'єднаної стратегії або її ініціатора, але такі дефініції досить односторонні, оскільки не охоплюють усі випадки. З позицій раціонального підходу запропоновано розглядати досліджуване явище саме як «політику іредентизму», тобто цілеспрямований курс на об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками. В основі політики іредентизму лежать уявлення (вірні чи хибні) про «незвільненість» території, що неодмінно передбачає територіальні приєднання.

Ключові слова: іредентизм, політика іредентизму, раціональний підхід.

Донедавна українським громадянам сепаратизм був відомий переважно як явище, локалізоване у зарубіжних країнах, а, отже, таке, що сприймається найчастіше споглядально-відсторонено (як, наприклад, північноірландський або корсиканський сепаратизм). Однак в українських реаліях за останній час сепаратизм з суто теоретичної категорії перетворився на реальну руйнівну силу, яка дестабілізує суспільні процеси у державі. Тема кримського і донбаського сепаратизму стала предметом суспільного обговорення, активно висвітлюється у ЗМІ, привертає пильну увагу науковців. У суспільному дискурсі в контексті сепаратизму час від часу лунає поняття «іредентизм», але якщо представники наукової спільноти здатні розрізнити смислові відтінки між сепаратизмом й іредентизмом, то для більшості пересічних